

4.15. Ideographical classification of phraseological units of thematic group “Exteroceptive feelings”: comparative aspect

Ідеографічна класифікація фразеологічних одиниць тематичної групи «Екстероцептивні відчуття людини»: зіставний аспект

Фразеологічна картина світу – образна система стійких мовних одиниць, що формується під впливом різних суб’єктивних і об’єктивних факторів, цінностей, правил та уявлень, які відображають національно-культурну специфіку світорозуміння нації, та представлена у фразеологічних одиницях [10, с. 164] є предметом вивчення фразеологічної ідеографії. Як зазначає Ж. В. Краснобаєва-Чорна, ідеографічний опис відображає цілісний, глобальний образ світу, сформований унаслідок синтезу результатів пізнавальних та оцінних процесів, тобто картину світу, властиву певній мовній спільноті, або її частину [5, с. 86-87].

Мета нашого розвідки – структурувати, системно описати стійкі сполуки та визначити їхнє місце у фразеологічній картині світу носіїв української, англійської та французької мови.

Дослідження фразеологізмів з позиції їхньої семантики дає нам підстави для ідеографічної класифікації цих стійких сполук. З огляду на те, що відчуття є найпростішою пізнавальною діяльністю, через яку тварина й людина отримують елементарні відомості про зовнішнє середовище і стани свого організму [7, с. 244], увесь емпіричний матеріал, починаючи з варіантно-синонімічних рядів (ВСП) → семантичних груп (СГ) → тематичних груп (ТГ) → тематичного поля (ТП), входить до ідеографічного поля «Людина».

Зорові, слухові, смакові, нюхові та дотикові відчуття відображають властивості предметів і явищ зовнішнього середовища та мають рецептори на поверхні тіла. «...вони передають не тільки сигнали до мозку, а виявляються джерелом перцептивного знання та досвіду, умовою розпізнавання, усвідомлення, розуміння та інтерпретації подій світу» [8, с. 109-113]. Відповідно

до цього виокремлюється тематична група (ТГ) «Екстероцептивні відчуття», що складається з п'яти семантичних груп.

Розкриємо сутність ідеографічного опису фразеологізмів на позначення зорових відчуттів людини, що об'єднує ФО, які передають процес сприймання інформації навколишнього середовища за допомогою органу зору.

Семантична група ФО на позначення зорових відчуттів людини в українській мові складається з восьми варіантно-синонімічних рядів (230 ФО), англійській – шести (86 ФО), французькій – шести (68 ФО), у межах яких простежуються градаційні відношення.

Так, фразеологізми в зіставлюваних мовах об'єднуються у ВСР з діаметрально протилежною семантикою «гарний – поганий». В англійській мові до ВСР «гарний зір» входять такі ФО: *have (got) eyes like hawk* [1, с. 252], *watch (one, something) like a hawk (like a lynx), to* [1, с. 993], *he that has but one eye, sees better for it* [4, с. 124]; у французькій – *avoir des yeux d'aigle* [13, с. 755], *avoir des yeux d'Argus* [13, с. 755], *avoir des yeux de lynx* [11, с. 32; 13, с. 753], *avoir ses yeux de quinze ans* [18; 13, с. 754].

Протилежне значення має ВСР «поганий зір», який в українській мові виражається такими одиницями: *око губиться* [12, с.584], *полуда на очі впала* [12, с. 671], *туман застилає / застелив очі* [12, с.903]; в англійській – *have (one, something) under one's eye, to* [1, с. 481], *have a film over the eyes, to* [1, с. 456], *see double* [1, с. 666], *see through a glass darkly, to* [1, с. 844]; у французькій – *avoir tété du mauvais lait* [18], *avoir un brouillard devant les yeux* [18], *avoir la vue tendre* [13, с. 1110].

Схожу семантику, але інший відтінок значення має варіантно-синонімічний ряд «фізична вада зору»: укр. *дивитися зашморгом* [12, с. 236], *дивитися зизом (зизим оком)* [12, с. 236]; фр. *à courte vue* [13, с. 1110; 18], *avoir un faux trait dans les yeux* [18], *ne pas voir plus loin que son nez* [18], *plus long que le bout de son nez* [18]. Більший вияв ознаки має ВСР «сліпий», який є ізоморфним для трьох зіставлюваних мов: укр. *носити ніч за собою* [12, с. 558], *згубити очі* [12, с. 330];

англ. *the blind loading the blind* [17, с. 38], *a blind bat of* [20, с. 28]; фр. *vivre dans la nuit* [18], *être privé de la lumière du jour* [17], *être myope comme une théière* [18].

Ураховуючи вплив зовнішніх подразників на органи зору, нами виокремлено ВСР «неприємні зорові відчуття»: укр. *вдарити в очі* [12, с. 71], *[аж] в очах міниться* [12, с. 491], *різати око [очі]* [12, с. 737], *свічки (сто свічок) в очах засвічуються (стають) / засвітилися (засвітилося, стали)* [12, с. 788], *в очах рябіє (мерехтить)* [9, с. 31]; англ. *jargon (upon) one's eyes, to* [1, с. 559], *cup hand over one's eyes, to* [1, с. 250].

Ізоморфізмом характеризується ВСР «темно», де відсутність світла перешкоджає людині органами зору відчувати та сприймати інформацію навколишнього середовища. В українській мові це такі ФО: *хоч в око (очі) стрель (стрельни)* [12, с. 866], *хоч око (очі) виколи* [12, с. 92]; в англійській – *(as) dark as midnight* [1, с. 260], *darkness visible* [3, с. 74], *all cats are grey in the dark* [20, с. 47]; у французькій – *ne voir goutte* [18], *ne voir ni ciel ni terre* [18], *n'y comprendre goutte* [18], *à ne pas pouvoir se mettre le doigt dans l'œil* [18], *combat de nègres dans un tunnel* [18].

Спільним для українських та англійських фразеологізмів на позначення зорових відчуттів є ВСР «пильно дивитися», де основне функційне навантаження лежить на дієсловах, як-от: *влипнути очима (поглядом)* [12, с. 137], *впадати в око* [12, с. 147], *затримувати (затримати) погляд (очі)* [9, с. 57], *вступити / вступлювати очі (зір, погляд)* [12, с. 160], *націлювати / націлити очі (зір)* [12, с. 537-538], *насти очі* [12, с. 609], *світити очима* [9, с. 152]; англ. *come in sight of* [1, с. 689], *give (one) a slap in the eye, to* [1, с. 395], *have eyes at the back of one's head, to [to have eyes in one's head]* [1, с. 466]. Аломорфним для українських ФО є ВСР «переставати бачити»: *випускати / випустити з поля зору* [12, с. 99], *відводити / відвести очі* [12, с. 116], *відводити / відвести погляд (зір)* [12, с. 117], *відривати / відірвати очі (погляд)* [12, с. 125], де фразеологізми містять у собі дієслова, які і визначають їхню семантику.

Отже, СГ «Зорові відчуття» складається, у першу чергу, з лексем на позначення зору, органів зору, а також дієслів та іменників на позначення зорової активності / неактивності.

Семантична група на позначення слухових відчуттів людини в українській мові репрезентована шістьма варіантно-синонімічними рядами (47 ФО), в англійській – шістьма (77 ФО), у французькій – шістьма (104 ФО).

Спільність на найнижчому рівні ідеографічної класифікації проявляється в межах полярних значень «гарний/поганий». ВСР «поганий слух» притаманна двом зіставляваним мовам: укр. *глуха тетеря* [12, с. 881], *туге вухо* [12, с. 163], *вуха позаростали* [12, с.162]; англ. *(as) deaf as an adder (as a post; as a slone)* [1, с. 203], *hard of hearing* [6, с. 453], *not to hear day or door* [6, с. 705]. Більший вияв ознаки, тобто повна відсутність слуху, відображений у французькому ВСР із семантикою «глухий»: *avoir du coton dans les oreilles* [19], *être sourd comme un pot* [11, с. 32], *avoir les boules de gomme dans les portugaises* [19, с. 158]. Окрім фізичної вади слуху, у французькому мовному середовищі функціонують ФО зі значенням «вдавати глухого»: *n'entendre ni à dia ni à hue* [19, с. 346], *faire le sourd* [13, с. 994; 18].

Ураховуючи фізіологічні можливості органів слуху, специфічним для українських ФО є ВСР «відсутність музикального слуху», наприклад: *ведмідь (слон, рідко бик) на вухо наступив* [12, с. 72].

Зважаючи на вплив зовнішніх факторів на органи слуху, сприймання інформації може викликати приємні/неприємні відчуття в людини. Для їхнього вираження у трьох зіставляваних мовах функціонує ВСР «неприємні слухові відчуття»: укр. *вуха в'януть* [9, с. 32], *рвати слух (вуха)* [12, с. 733], *роздирати вуха* [12, с. 748], *вухо (вуха) ріже (дере)* [9, с. 32]; англ. *make the ears tingle, to* [6, с. 657], *grate upon smb.'s ear* [6, с. 233], *set one's teeth on edge, to* [1, с. 851], *set (put) one's teeth on edge, to* [1, с. 851]; фр. *écorcher (blesser, choquer, déchirer) l'oreille (les oreilles) de qn* [13, с. 771], *bruit de casserole* [18], *sauter aux oreilles* [18]. Аломорфним для англійських ФО є ВСР «дзвін у вухах»: *ears are*

ringing, once [1, с. 296], *ring in one's ears* [6, с. 234], *make one's head sing, to* [1, с. 653].

Гучність звуку – суб'єктивне сприйняття сили звуку. Для вираження цього явища в зіставляюваних мовах функціонують ізоморфні варіантно-синонімічні ряди фразеологізмів: «ГОЛОСНО» (укр. *як (мов, ніби) з [духової (порожньої)] бочки* [12, с. 46], *як (мов, ніби) з гармати (зукнути, викрикнути)* [12, с. 170], *аж у вухах лящуть* [12, с. 457–458]; англ. *at the top of one's lungs (throat, voice)* [1, с. 53], *in a stage whisper* [1, с. 523], *split one's ears (the ears of one), to* [1, с. 881]; фр. *à cor et à cri* [13, с. 265], *à double carillon* [18], *à réveiller les morts* [18], *tapage à casser la tête* [13, с. 1030; 18]); «ТИХО» (англ. *in a small voice* [1, с. 523], *not a breath was heard* [20], *you (one) could (might) have heard a pin drop (fall)* [1]; фр. *à la sourdine* [13, с. 994; 18], *silence blanc* [18]), який притаманний двом зіставляваним мовам.

Окрім фізіологічних характеристик, якими людина може бути наділена/позбавлена від природи, фразеологізми на позначення уважно/неуважно слухати характеризуються тим, що виражають дії, які необхідно виконати аби почути інформацію. ВСР «уважно слухати» є ізоморфним: укр. *ловити слова [із рота]* [12, с. 447], *обернутися на слух* [12, с. 565], *нагострювати (насторожувати, нашорошувати) / нагострити (насторожити, нашорошити) вуха (уха)* [12, с. 521-522], *прихилити вухо* [с. 700], *роззявляти / роззявити рот* [12, с. 749], *обома вухами (слухати)* [12, с. 163]; англ. *be all eyes, to* [1, с. 66], *give (lend) one's ear (ears), to* [1, с. 391], *pin one's ears back* [1, с. 350], *to give ear to, to* [1, с. 391]; фр. *avoir l'oreille au vent* [13, с. 770], *avoir l'oreille tendue* [18], *écouter de ses deux oreilles* [13, с. 771], *tenir aux écoutes* [13, с. 386]. З протилежною семантикою в українській мові функціонує ВСР «неуважно слухати»: *в одне (одно) вухо (одним вухом) впускати / впустити, а в друге (другим) випускати / випустити* [12, с. 150], *одним вухом (чути, слухати)* [12, с. 163].

Отже, семантична група на позначення слухових відчуттів людини характеризується ізоморфними (на позначення неприємних слухових

відчуттів; сприймання сили звуку органами слуху; уважно/неуважно слухати) та аломорфними рисами в зіставлюваних мовах (відсутність музикального слуху – в українській мові; дзвін у вухах – в англійській; глухий, вдавати глухого – у французькій).

Семантична група «Смакові відчуття людини» в українській мові складається з чотирьох варіантно-синонімічних рядів (21 ФО), в англійській – п'яти (43 ФО), у французькій – семи (48 ФО).

В українській та французькій мовах спостерігається ізоморфізм у межах шкали «смачно/несмачно». Так, ВСР «смачно» об'єднує ФО: укр. *язик (язика) проковтнеш* [12, с. 707], *так і проситься в рот (на губу)* [12, с. 712], *сам у рот лізе (проситься)* [12, с. 779], *[аж] слина [в роті (з рота, по губах, на язык)] котиться (тече, набігає) / покотилася* [12, с.824]; фр. *à chier partout* [13, с. 168], *bonne bouche* [18], *flatter le palais* [13, с. 782; 18]. ВСР «несмачно»: *[аж] з душі верне* [12, с. 73], *в рот не візьмеш* [12, с. 128], *хоч на собаку (на хвіст собаці) лий (вилий)* [12, с. 423], *хоч голову мий* [12, с. 486]; фр. *ne sentir que l'eau* [13, с. 380; 18], *goût de queue de renard* [18]. Аналізовані сполуки характеризуються наявністю у своєму складі густативної лексики.

Послугуючись основними властивостями смакових подразників, виокремленими у психології, емпіричний матеріал структуровано відповідно до них. Так, ізоморфність англійських і французьких ФО виявляється в межах таких ВСР: «солодкий» англ. *as sweet as a nut* [1, с. 906], *as sweet as honey* [1, с. 906; 6, с. 393], *as sweet as sugar* [1, с. 906; 6, с. 739]; фр. *a l'eau de rose* [13, с. 377], *c'est trop sucré, on dirait du sirop* [13, с. 981], *doux comme le miel* [18]; «гіркий» англ. *as bitter as aloes* [6, с. 86], *as bitter as death* [1, с. 138], *as bitter as gall* [1, с. 138; 6, с. 86], *as bitter as verjuice* [1, с. 138], *as bitter as worm-wood* [1, с. 138; 6, с. 86]; фр. *avoir du mordant l'esprit* [13, с. 713], *emporter la bouche* [18]; «кислий» англ. *as sour as tart as verjuice* [1, с. 877], *as sour as vinegar* [1, с. 877], *acid test* [1, с. 16]; фр. *acide comme verjus* [18], *aigre comme du verjus* [18].

Окрім цього, спільною семантикою в зіставлюваних мовах характеризуються фразеологізми з протилежним значенням «апетит/втрата апетиту». Так, ВСР «апетит» представлений такими ФО: укр. *ковтати слину* [12, с. 383], *у смак* [12, с. 832], *зі смаком* [12, с. 832]; англ. *whet one's appetite* 1, с. 169], *appetite comes in eating* [1, с. 33], *one shoulder of mutton draws (drives) down another* [6, с. 682]; фр. *l'appétit vient en mangeant* [18], *gagner la faim* [18], *n'être pas malade de cœur* [18], *avoir un coup de fourchette* [18]; ВСР «втрата апетиту»: укр. *їда не береться* [12, с. 356], *не лізе (не йде) в рот (у горло, в пельку)* [12, с. 434]; англ. *be (go) off one's food, to* [1, с. 104], *off one's feed (food, oats, peck)* [1, с. 713]; фр. *couper l'appétit* [18], *manger du bout des dents* [11, с. 161], *mâcher de haut* [13, с. 551; 18]. Вони характеризуються впливом зовнішніх подразників на органи смаку, у результаті якого людина може відчувати їжу за шкалою «смачно/несмачно».

Семантична група на позначення нюхових, або запахових, відчуттів людини в українській мові складається з одного варіантно-синонімічного ряду (4 ФО), в англійській – трьох (9 ФО), у французькій – двох (48 ФО).

Ізоморфізм в англійській і французькій мовах виявляється у межах ВСР «хороший нюх»: англ. *have a (good) nose for smth* [6, с. 205], *have a good (a fine) nose (for), to* [1, с. 458]; фр. *avoir du flair* [14, с. 164], *avoir du nez* [14, с. 164], *avoir le nez creux (fin)* [14, с. 77]. Окрім цього, ФО на позначення запахових відчуттів об'єднуються в ряди зі спільною семантикою «приємний/неприємний запах», де за допомогою органів нюху людина може відчути приємні/неприємні аромати навколишнього середовища. Ізоморфним є ВСР «неприємний запах»: укр. *вдаряти (бити) / вдарити в ніс* [12, с. 71], *у ніс заколоту* [12, с. 308]; англ. *smell to (higt) heaven* [6, с. 378]; фр. *fouetter le renard* [18], *haleine forte* [18], *le fond de tonne* [18], *ne fleurir pas la rose* [13, с. 941], *puer la cocotte* [18], *sentir le fauve* [18], *sentir le lapin* [18], *tuer les mouches à quinze pas* [18]. Аноморфним для французької мови є ВСР «приємний запах»: *fleurir comme baume* [13, с. 485], *sentir comme baume* [18]. Досліджувані мовні одиниці характеризуються наявністю у своєму складі одоризму пахнути / воняти.

Семантична група на позначення тактильних відчуттів людини в англійській мові репрезентована варіантно-синонімічним рядом «м'який»: *(as) soft as down* [1, с. 700], *(as) soft as silk* [1, с. 700], *(as) soft as velvet* [1, с. 700]. В українській та французькій мовах нами не виявлено ФО на позначення дотикових відчуттів людини.

Отже, ТГ «Екстероцептивні відчуття» містить у своєму складі такі ізоморфні СГ: «Зорові відчуття», «Слухові відчуття», «Смакові відчуття», «Нюхові відчуття» та «Дотикові відчуття», яка є лакунарною в англійській мові. Досліджувана ТГ характеризується надзвичайною різноманітністю варіантно-синонімічних рядів, які мають свої спільні та відмінні риси. Найпродуктивнішим класом зазначених стійких сполук в українській мові є ФО на позначення зорових відчуттів, найменш уживаними є ФО на позначення нюхових; в англійській мові з-поміж виокремлених фразеологізмів домінують із семантикою зору, наступними за кількістю – на позначення слухових відчуттів, далі – смакових, нюхових – і найменше дотикових. Французькі ФО на позначення зовнішніх відчуттів людини за чисельністю переважають із семантикою слуху, далі – зору, паритет спостерігається в межах ФО на позначення смаку та нюху.

Література:

1. Англо-русский фразеологический словарь / А. В. Кунин ; лит. ред. М. Д. Литвинова. 4-е изд., перераб. и доп. М. : Русский язык, 1984. 944 с.
2. Англо-русский фразеологический словарь / А. В. Кунин; лит. ред. М. Д. Литвинова. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Русский язык, 1984. 944 с.
3. Васильева Л. Краткость – душа остроумия. Английские пословицы, поговорки и крылатые выражения. М.: ЗАО Центрполиграф, 2004.
4. Григорьева А. 1000 русских и английских пословиц и поговорок. М.: АСТ, 2009. 219 с.
5. Краснобаева-Чорна Ж. Фраземіка та фраземографія в сучасній лінгвопарадигмі: підручник для студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів / [за ред. А. П. Загнітка]. Вінниця, 2018. 200 с.
6. Кунин А. В. Англо-русский фразеологический словарь. 6-е изд., стереотип. М.: Русский язык – Медиа, 2005. 501 с.
7. М'ясоїд П. А. Загальна психологія : навчальний посібник. 3-тє вид., випр. К.: Вища школа, 2004. 487 с.
8. Моршкіна Г. Ф. Вербальна репрезентація сенсорної концептосфери у мистецтвознавчому дискурсі. *Нова філологія* : збірник наукових праць. Запоріжжя: ЗНУ, 2014. № 60. С. 109-113.

9. Олійник І. С. Сидоренко М. М. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник. К.: Радянська школа, 1991. 400 с.
10. Патен І. М. Лінгвокультурологічна специфіка фразем на позначення руху (на матеріалі української, російської, польської та англійської мов). *Актуальні питання гуманітарних наук* : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / ред.-упор.: В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря. Дрогобич: Посвіт, 2015. Вип. 12. С. 162-168.
11. Фразеологизмы французского языка: словарь-практикум / В. Бардоши, Ш. Эттингер, С. Штельтинг, Е. Бутина. Уральское издательство, 2002. 247 с.
12. Фразеологічний словник української мови / уклад.: В. М. Білоноженко та ін. К.: Наукова думка, 2008. Кн. 2. 1104 с.
13. Французско-русский фразеологический словарь. Около 35000 выражений / под ред. Я. И. Рецкера. М.: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1963. 1112 с.
14. Французско-русский фразеологический словарь. Около 35000 выражений / под ред. Я. И. Рецкера. М.: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1963. 1112 с.
15. Шульженко А. С. Фразеологізми на позначення відчуттів людини в українській, англійській і французькій мовах: структурний та семантичний аспекти: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.17. Вінниця, 2020. 20 с.
16. Эмирова А. М. К концепции фразеологических идеографических словарей. *Фразеологические словари и компьютерная фразеология: тезисы сообщений школы-семинара (13-17 ноября 1990 г.)*. Орел, 1990. С. 25.
17. Cambridge international dictionary of idioms, 1998. 521 p.
18. Dictionnaire de l'Académie Française, 8ème edition, 1935. URL: http://fr.academic.ru/contents.nsf/daf_1935/ (date de traitement: 03. 06. 2019).
19. Dictionnaire français-russe des idiomes. URL: http://idioms_fr_ru.academic.ru/ (date de traitement: 03. 06. 2019).
20. The Oxford Dictionary of Idiom / edited by Judith Siefring. New York : Oxford University Press, 2004. 340 p.